

Prilog upoznavanju lokaliteta Crikvine u Rupotini

Nikolina Uroda
HR, 21000 Split
Muzej hrvatskih
arheoloških spomenika
S. Gunjače bb

U članku se donose historijat i rezultati dosadašnjih istraživanja lokaliteta Crikvine u naselju Rupotina te konstatira stanje lokaliteta nakon posljednje kampanje u studenome i prosincu 2007. Iznose se pretpostavke o slijedu arhitektonskih faza od rane antike do kasnoga srednjeg vijeka.

Ključne riječi: Crikvine, Rupotina, Mitra, crkva, *villa rustica*, antička cesta, Bulić, Dyggve

UDK: 904(497.5 Rupotine)“652”

Primljeno: 14. lipnja 2008.

Historijat istraživanja i literatura

Lokalitet Crikvine (ili Crikvina) nalazi se sjeverno od Solina, u naselju Rupotina na uzvisini koju okružuju dva potoka: Sv. Ilija (negdje naveden i kao Ilijino vrilo) i Suvaja. Poznat je arheološkoj javnosti još od godine 1908. kad ga je istraživao don Frane Bulić. Tada je otkrivena crkva, dijelovi antičkoga sklopa od kojega je ostala vidljiva apsida, te zidovi istočno od nje. Oko crkve je pronađeno dosta grobova. Materijal s iskopavanja pohranjen je u Arheološkom muzeju u Splitu, a dio sitnoga materijala dospio je u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika gdje se i danas čuva.

Don Frane Bulić je posebnu pažnju posvetio rimskim natpisima i reljefu s prikazom Mitre, koji su bili sekundarno upotrijebljeni kao poklopnice grobova pronađenih tijekom istraživanja. Upravo je nalaz reljefa s prikazom *tauroktonije* naveo Bulića na pretpostavku da je apsida ranije, vjerojatno antičke građevine pripadala hramu posvećenom Mitri.¹ Revizijsko istraživanje provodilo se 1929., kada je radove vodio Ejnar Dyggve. S tih su istraživanja sačuvane fotografije i skice koje se da-

nas čuvaju u Konzervatorskom odjelu u Splitu. Dyggve spominje lokalitet i u svojoj knjizi *History of Salonitan Christianity*² gdje donosi i tlocrt čitavoga sklopa.³ Nešto drukčija je skica istoga lokaliteta koja se čuva u arhivu Konzervatorskoga odjela u Splitu (sl. 1). Opisujući Crikvine Dyggve napominje da se radi o samostanu koji je od ostatka teritorija odvojen obrambenim zidom s uskim prolazom, što on pokazuje na svom crtežu. S druge je strane, kaže Dyggve, lokalitet zaštićen strmim stijenama. Pronađene ostatke preše za grožđe uspoređuje s onima pronađenim unutar episkopalnoga sklopa u samoj Saloni.⁴ U Dyggveovu arhivu čuvaju se skice nastale za vrijeme njegova istraživanja u kojima nailazimo na dosta zanimljivih podataka. Tako, na primjer, Dyggve navodi da u Bulićevu članku iz godine 1909. piše da se grobovi nalaze i unutar crkvice, međutim tamo nisu pronađeni tijekom Dyggveovih i ovih posljednjih istraživanja.

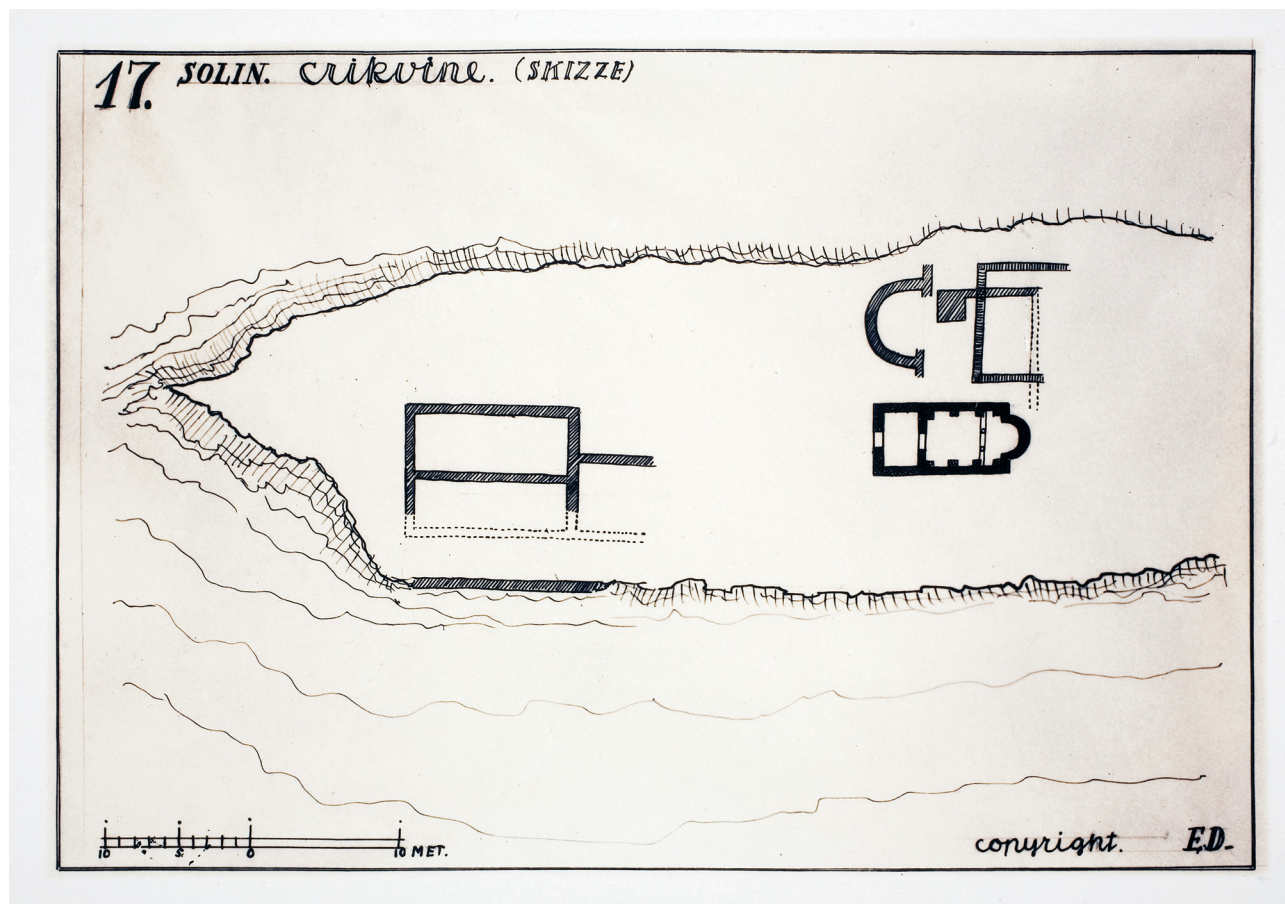
Lovre Katić se u svojim istraživanjima lokaliteta veže uz topografsku kartu Zorzija Calergija iz XVII. stoljeća

1 F. Bulić 1909, str. 50-59.

2 E. Dyggve 1951, str. 62.

3 E. Dyggve 1951, T. III, 20.

4 E. Dyggve 1951, str. 62 i 63.

Slika 1

Skica lokaliteta Crikvine prema Dyggveu, (arhiv Dyggve, Konzervatorski odjel u Splitu)

na kojoj se ne vide ostatci samostana te smatra da se na lokalitetu kojega Calergi naziva Sant' Elia di Ilijino Vrilo⁵ nalazila samo starokršćanska crkva. Emerico Ceci piše o pronalasku reljefa s prikazom Mitre, a crkvu datira u V. i VI. stoljeće pretpostavljajući i postojanje manjega benediktinskog samostana.⁶ Branka Migotti navodi svu prethodnu literaturu i iznosi pretpostavku da se crkva može datirati već u V. stoljeće navodeći dva ranokršćanska ulomka s urezanim križevima (vjerojatno ulomci koji se vide na sl. 2). Takvu dataciju potvrđuje i natpis na sarkofagu pronađen za Bulićeva istraživanja.⁷

Kratka crtica o nalazima s ovoga lokaliteta objavljena je i u Starohrvatskom Solinu, gdje se donose grobni nalazi.⁸

Istraživanje lokaliteta godine 2007. obavljali su djelatnici Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Započelo se uklanjanjem raslinja i stabala, te čišćenjem vidljivih ostataka arhitekture. Istražen je prostor unutar crkve, gdje je otkriven djelomično sačuvan pločnik načinjen od kvadratnih kamenih ploča te podnožje oltarne ograde koje je u crkvu dospjelo vjerojatno kao spolij. S unutrašnje strane

5 L. Katić 1993, str. 301, 311.

6 E. Ceci 1962, str. 120-123; E. Ceci 1963, str. 103, 270.

7 F. Bulić 1909, str. 53.

8 A. Šarić 1992, str. 118, 120.

apside pronađeni su ostatci zidne žbuke, a u brodu crkve nekoliko ulomaka stupova, te obrađenih blokova kamena. U pročelnom zidu je kao spolij bio uzidan i jedan rimski natpis. Na bočne zidove crkve nastavljalo se kasnije nadodano predvorje, čiji je južni zid ostao sačuvan, dok se sjeverni ne nazire, već se na njegovu mjestu nalazi grob.

Sjeverno od crkve istražen je prostor u kojem su pronađena ukupno 42 groba koji prema načinu gradnje i nalazima pripadaju srednjem vijeku. Neki od grobova bili su otkriveni već godine 1908. te im je pokrov samo djelomično sačuvan, jer su ranije spomenuti rimski natpisi, danas u Arheološkom muzeju u Splitu, bili upotrijebljeni kao poklopnice. Manji broj presijeca

antičku arhitekturu o čemu najbolje svjedoči grob u samom tjemenu apside antičke građevine.

Od antičke arhitekture ostali su sačuvani ostatci apside čije je tjeme okrenuto prema zapadu a koja je građena od nepravilnoga kamena većih dimenzija. Apsida se gubi na mjestima gdje je presječena grobovima. Na njezin sjeverni dio naslanja se zid koji ima definiran kraj prema jugu, dok mu se na sjevernom dijelu kraj još ne nazire. Na južnom izdanku apside valja pretpostaviti da se također nalazio takav zid na koji je, međutim, nasjeo srednjovjekovni grob. Zanimljiv je i kanal koji je vodio od sredine istraženoga dijela antičkoga objekta prema istoku te je bio pregrađivan u svome zapadnom dijelu, a na istoku ga je razorio grob. Sam kanal

Slika 2

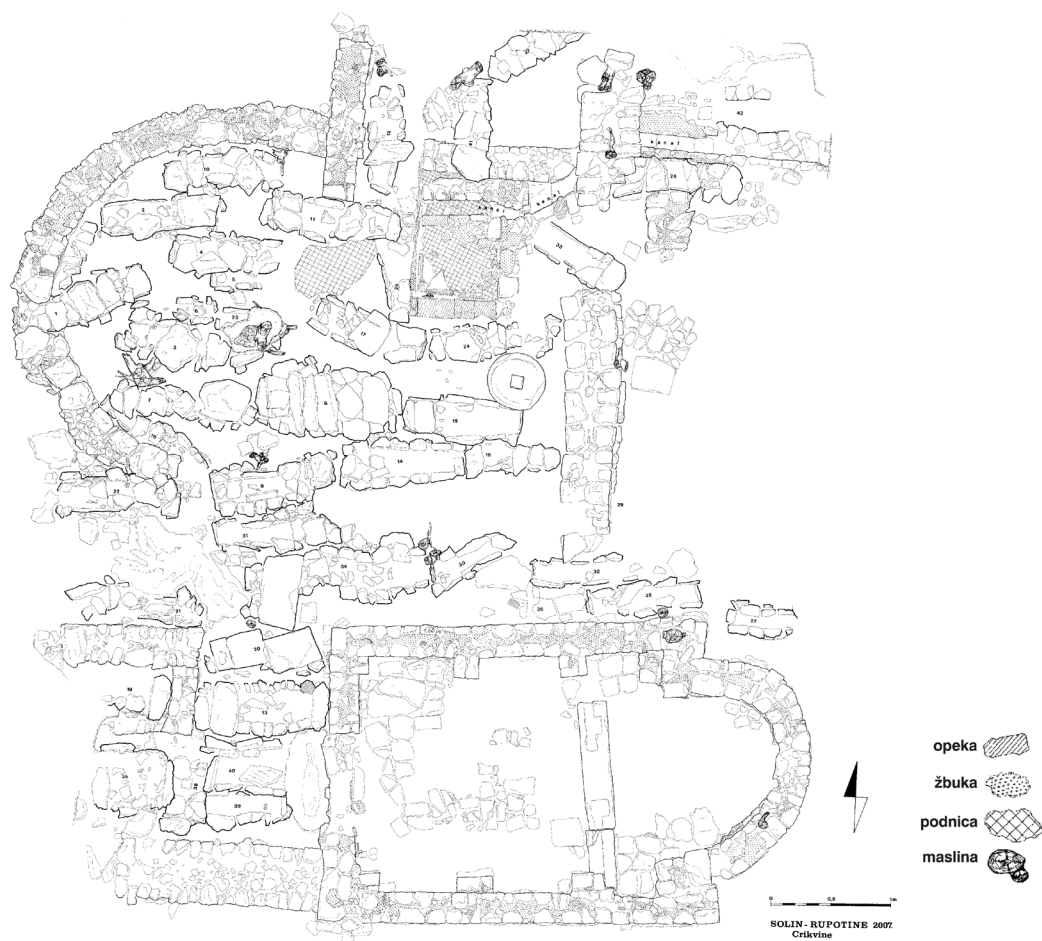
Iza Bulićeva istraživanja 1908. Na fotografiji je Ante Žižić, Bulićev čuvar iskopina (arhiv Dyggve, Konzervatorski odjel u Splitu)

nalazio se uz kvadratnu konstrukciju načinjenu od hidraulične žbuke, omeđenu s južne strane strukturom načinjenom od latriksa, a sa sjeverne i zapadne zidom sačuvanim u temeljnoj stopi. Na jugozapadnom je dijelu sačuvan ulomak kamene ploče koja je bila položena na hidrauličnu žbuku. Ovaj je dio vjerojatno pripadao najranijoj arhitekturi, ali njezin kontekst bit će nam poznat tek nakon istraživanja čitavoga prostora antičke građevine (sl. 3).

Na nekoliko mjesta otkriveni su ostatci podloge za podnicu načinjeni od vapnenoga morta i komadića drobljene opeke. Od sitnoga materijala valja spomenuti lunulastu brončanu apliku koja je pripadala rimskoj vojnoj opremi, novčić pronađen u kanalu, ulomke mozaika bijele boje, ulomke bojane zidne žbuke, te dobro sačuvani rimski as iz I. stoljeća prije Krista.

Arheološka slika lokaliteta

Analizirajući dosadašnja istraživanja, valjalo bi dati pregled arheoloških slojeva koji se danas naziru na lokalitetu. U prvoj fazi posvjedočenoj arhitektonskim ostacima te natpisima i sitnim materijalom, na ovom je lokalitetu nastala villa rustica ili gospodarsko dobro. Zasad najraniji nalaz je novac I. stoljeća prije Krista pronađen na padini južno od crkve. Građevina se prostirala na području čitavoga uzvišenja, a o namjenama pojedinih objekata govore nalazi kao što je preša za grožđe, dijelovi pitosa te keramički ulomci suspenzura za hipokaust što bi moglo značiti da su u sklopu građevine postojale prostorije s podnim grijanjem. Ne mogu se datirati svi ulomci nadgrobnih spomenika s natpisima koji su bili upotrijebljeni kao poklopnice

Slika 3

Tlocrt istraženog dijela Crikvina iz godine 2007. (dokumentacija Maja Marković, Silvana Juraga)

grobova, ali jedan ulomak sarkofaga pripada V. stoljeću, točnije godini 434., te možemo zaključiti kako je objekt do toga vremena bio u funkciji, makar kao mjesto ukopa. Novac i nadgrobni natpisi pronađeni u Buličevoj kampanji pokrivaju razdoblje od I. do V. stoljeća poslije Krista.⁹ Osim kroz spomenute nalaze, valjalo bi antičku građevinu promotriti u kontekstu lokaliteta u njezinoj neposrednoj blizini. Naime, istočno od današnje ceste Solin - Klis na nekoliko mjesta naziru se ostatci antičke komunikacije koja je vodila od Salone do Klisa.¹⁰ Cesta je u stvari drugi odvojak glavnoga *decumanusa* antičke Salone (i jedna od tri glavne komunikacije prema Klisu) koja se preko Manastirina s južne strane penjala prema kliškoj utvrdi. Prometnicu koja je bila u funkciji tijekom srednjega vijeka, pa i kasnije, danas je teško razaznati. Manjim dijelom je sačuvana na padini između Čikalove mlinice južno od Crikvina i zaseoka Gizdići (sl. 4). Uz njezinu trasu zabilježeni su protohistorijska i antička nalazišta. Prije svega treba spomenuti lokalitet istočno i zapadno od današnje ceste Solin - Klis, poznatiji kao »ilirska Salona«, na kojem se naziru ostatci megalitskih bedema, dakle arhitekture prapovijesnoga razdoblja. Dijelove antičke arhitekture ranocarskoga razdoblja (hram) te stele i grobove koji pripadaju kasnom carstvu na lokalitetu zvanom Stipetuša djelomično je istražio don Frane Bulić. Sjeveroistočno od ilirske Salone iznad lijeve obale Ilijina potoka nalazi se torkular koji indicira postojanje još jednoga gospodarskog objekta iz doba antike. Ostataka antičke keramike, mozaika i dijelova arhitekture ima i na Žižinoj glavici. Na položaju Vlačine, uz staru cestu Solin - Klis, vrlo slabo su sačuvani dijelovi antičkih građevina. Na južnim i istočnim padinama uzvisine Voljak u blizini izvora Drage vidljivi su ostatci gospodarskih objekata, tijeska za vino ili ulje, bazena s mozaičnim podom te grobova. Iz bliže okolice potječe i nekoliko nadgrobni natpisa te žrtvenici Silvanu i Jupiteru.¹² U kontekstu navedenih lokaliteta je i jedan od najpoznatijih starohrvatskih spomenika, Trpimirova

Slika 4
Dio trase antičkoga i srednjovjekovnoga puta u blizini Crikvina (snimio Ivan Alduk)

crkva i benediktinski samostan u Rižinicama, nastali na antičkom gospodarskom sklopu samo nekoliko stotina metara južnije od Crikvina.¹³

Možda već u II. stoljeću kada se mitraizam u Dalmaciji javlja po prvi put ili u doba Dioklecijanove vladavine, kada je u usponu, u sklopu gospodarskoga dobra na Crikvinama nalazilo se svetište posvjedočeno reljefnim prikazom *tauroktonije* - ritualnoga klanja bika, obveznim inventarom svakoga kultnog mjesta posvećenog Mitri (sl. 5). Neko je vrijeme mitraizam bio izravna prijetnja kršćanstvu s kojim ima određenih sličnosti u soteriološkim i eshatološkim te liturgijskim aspektima.¹⁴ U tom je kontekstu zanimljivo promotriti

9 T. Šeparović 2003, str. 18.

10 F. Bulić 1896, str. 22 i d.

11 N. Cambi 2000, str. 87.

12 Za neke od ovih lokaliteta vidi F. Bulić 1900, str. 111-112; F. Bulić 1905, str. 135; F. Bulić 1931, str. 63-68; N. Cambi 1989, str. 38-39.

13 Usp. F. Bulić 1896.

14 B. Gabričević 1987, str. 172-173.

Slika 5
Reljef s prikazom Mitre (preuzeto od F. Bulić 1909, T. VII, fig.1)

ikonografske inačice u prikazima Mitre i sv. Ilije: tako u Mitrinu kultu, nakon *tauroktonije* kojom Mitra postaje spasitelj (*soter*) ljudskoga roda, on i Sol priređuju gozbu nakon koje se obojica penju Solovim kolima na nebo, što je ikonografski identično načinu prikazivanja sv. Ilije.¹⁵ U slučaju Crikvina to je zanimljiva slučajnost koju valja spomenuti. Za sad je nemoguće potvrditi točno mjesto svetišta, ali može se pretpostaviti da je kultni prostor bio u jednom od objekata *villae rusticae*, prenamijenjenom za kongregacijsku funkciju. Još nisu pronađeni dokazi o trajanju, o nasilnom prekidu ili pak mirnom napuštanju dotičnoga objekta koji bi po načelu svojevrsnoga kontinuiteta sakralne funkcije imanentne ovom prostoru, naslijedila kršćanska zajednica.

Od mitreja do srednjovjekovne crkve nemamo konkretnih svjedočanstava o zbivanjima na ovom prostoru. Postojanje ranokršćanske građevine ne možemo negirati niti potvrditi. Gotovo svi do sada spomenuti autori koji su u svojim razmatranjima obrađivali problematiku ovoga lokaliteta datiraju jednobrodnu crkvu u ranokršćansko razdoblje smještajući oko nje manji samostan. Način gradnje, upotreba

spolia te tragovi adaptacija govore o najmanje dvije faze izgradnje (ili popravka) ove sakralne građevine. Oko crkve tijekom razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka nastaje groblje koje vjerojatno pripada nekom obližnjem selu kakvih je na padinama Kozjaka te u Kliškom i Solinskom polju bilo nekoliko. Većinu nalaza iz grobova s Bulićevih istraživanja mogli bismo prema analogijama i brojnosti običnih karičica kružnoga presjeka stilski okarakterizirati ranoromaničkim nakitom,¹⁶ dok se križevi također prema analogijama datiraju u XV. stoljeće.¹⁷ Posljednja datacija govori o kontinuitetu groblja najmanje do toga vremena. Ranije spomenuta Calergijeva karta iz godine 1657.¹⁸ navodi ovu crkvu pod naslovom »Chiese la maggior parte distrutte« što bi moglo označavati prestanak funkcije sakralnoga zdanja prije navedene godine.¹⁹ Na istoj su karti ucrtane i mlinice koje se i danas nalaze zapadno i južno od lokaliteta, pa možemo pretpostaviti njihov raniji (možda i srednjovjekovni) nastanak.

Za jasnije sagledavanje problematike kontinuiteta ili pak diskontinuiteta na mjestu koje danas zauzima ovaj kompleks, bit će potrebno nastaviti istraživanja započeta točno prije stotinu godina. Pisani tragovi i dokumentacija prethodnih istraživača predstavljaju dragocjen putokaz kojega valja slijediti iako to ponekad zbog objektivnih razloga baš i nije lako. No kako se svijest o važnosti ovoga i njemu sličnih lokaliteta u posljednje vrijeme ipak proširila i zahvatila strukture bitne za rješavanje arheološke problematike, istraživači u svakom pogledu mogu računati na podršku u sasvim konkretnom obliku.

15 B. Gabričević 1987, str.171.

16 Zamjetna je sličnost s ranoromaničkim nakitom s Putalja, vidi kod T. Burić 2001, T. II, T. III.

17 Slični križevi se čuvaju u Samostanskoj zbirci u Sinju, Muzeju grada Šibenika te Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika. Radi se o brončanim lijevanim križevima s vrlo sličnim ikonografskim motivima i svakako zaslužuju posebnu znanstvenu obradu.

18 Karta se čuva u Državnom arhivu u Zadru.

19 L. Katić 1993, str. 296.

Slika 6
Fotografija lokaliteta s istraživanja don Frane Bulića godine 1908. (arhiv Dyggve, Konzervatorski odjel u Splitu)

Slika 7
Pogled sa zapada na lokalitet prije Dyggveovih istraživanja (arhiv Dyggve, Konzervatorski odjel u Splitu)

Slika 8
Dyggve, Karaman i Katić prije istraživanja godine 1929. (arhiv Dyggve, Konzervatorski odjel u Splitu)

Slika 9
Grobnji prilozi nađeni u Crikvinama i Rižinicama

Slika 10
Pogled na istraženi kompleks sa zapada (snimio Zoran Alajbeg)

Slika 11
Grob 1 u tjemenu apside (snimio Ante Jurčević)

Literatura

- F. Bulić 1896 Frane Bulić, *Izkopine u Kliškom polju u predjelu »Rižinice«*, Bihać, hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti u Splitu, Drugo izvješće, Zadar 1896, 21-29.
- F. Bulić 1900 Frane Bulić, *Inscrizioni inedite*, Bulletino di Archeologia e Storia Dalmata XXIII, Split 1900.
- F. Bulić 1905 Frane Bulić, *Inscrizioni inedite*, Bulletino di Archeologia e Storia Dalmata XXVIII, Split 1905.
- F. Bulić 1909 Frane Bulić, *Quattro bassorilievi di Mitra a Salona*, Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata XXXII, Spalato 1909, 50-59.
- F. Bulić 1931 Frane Bulić, *Starinarska istraživanja u Rupotini u Solinu*, Povodom pedesetogodišnjice jubileja »Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku« 1878-1928, Split 1931, 63-68.
- T. Burić 2001 Tonći Burić, *Putalj u srednjem vijeku*, Sv. Juraj od Putalja, Split 2001, 151-323.
- N. Cambi 1989 Nenad Cambi, *Ilirska Salona*, Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva XXI, br. 3, Zagreb 1989, 37-41.
- N. Cambi 2000 Nenad Cambi, *Važnost Klisa u antici*, Mogućnosti 4/6, Split 2000, 83-91.
- E. Ceci 1962 Emerico Ceci, *I monumenti pagani di Salona, I*, Milano 1962.
- E. Ceci 1963 Emerico Ceci, *I monumenti christiani di Salona, II*, Milano 1963.
- P. Chevalier 1995 Pascale Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae, Tome I. Salona, II*, Rome-Split 1995.
- E. Dyggve 1951 Ejnar Dyggve, *Salonitan Christianity*, Oslo 1951.
- B. Gabričević 1987 Branimir Gabričević, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split 1987.
- L. Katić 1993 Lovre Katić, *Topografske bilješke solinskog polja*, Rasprave i članci iz hrvatske povijesti, Split 1993, 293-315.
- B. Migotti 1990 Branka Migotti, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, Zagreb 1990.
- A. Šarić 1992 Aida Šarić, *Crikvine - Iljino vrilo. Arheološka mjesta i spomenici*, Starohrvatski Solin, Split 1992, 118-120.
- T. Šeparović 2003 Tomislav Šeparović, *Zbirka rimskog novca u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*, Split 2003.

Summary

Nikolina Uroda

A Contribution to Learning the Locality of Crikvine in Rupotina

Key words: Crikvine, Rupotina, Mithras, church, *villa rustica*, Roman road, Bulić, Dyggve

The article deals with the past researches at the locality of Crikvine in Rupotina near Solin. The locality is situated on an elevation surrounded by two streams: Potok sv. Ilije (or Ilijino vrilo) and Suvaja. The first researches took place in 1908, led by Rev. Frane Bulić. Excavated were architectural remains belonging to a smaller church and earlier buildings. Over this entire area there is a significant number of medieval tombs. Existence of a classical phase here is witnessed by the discovered fragments of classical tombstones used as lids on the above mentioned tombs. Among other finds outstands a relief showing the tauroctony, an obligatory item in Mithraic sanctuaries. The find led Bulić to conclusion that the apse, probably of some classical architecture, previously had belonged to a Mithraic sanctuary. Finds from these excavations are mostly stored in the Archaeological Museum in Split, whereas a part of the grave goods are in the Croatian Archaeological Monuments Museum in Split. The researches were led by Ejnar Dyggve in 1929. A map of the excavations has been published, whereas a part of the original documentation is kept in the Dyggve's archive in the Monument Conservation Department in Split. Recent researches were started in 2007. They encompassed an area researched in previous campaigns, and a detailed map of architecture and graves has been made.

There has been assumed the sequence of archaeological strata from a classical villa or farm, through a Mithreum and a possible paleo-Christian church, to a medieval church and cemetery around it. Planned are further researches and attempts to prove or disprove the previous hypotheses.